

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Wielka Historia Kaszubów

Można powiedzieć – i to z pełną odpowiedzialnością – nareszcie! Na rynek księgarski trafiły cztery spośród pięciu tomów opracowania *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*. Niewątpliwie dzieło to można uznać za wydawnictwo monumentalne w odniesieniu do tej społeczności żyjącej od wieków na północnych rubieżach Rzeczypospolitej.

Ale nie jest to pierwsza historia tego regionu. Od wieku XIX działają ludzie, którzy stali się budzicielami świadomości narodowej wśród Kaszubów, a którzy z niej wyrosli. I to oni, krok po kroku budowali fundamenty do stworzenia takich opracowań, jak prezentowane tutaj. Za pierwszego z nich uznaje się dr. Floriana Ceynowę (1817–1881), który obok pracy lekarza zajmował się twórczością literacką w języku kaszubskim. A najważniejszym jego dziełem jest *Zares gramatikij kasëbsko-slovijnskje move*, która ukazała się w Poznaniu w 1879 r. Za nim poszli inni. Ksiądz Stanisław Kujot (1845–1914), członek Towarzystwa Naukowego w Toruniu, doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor *Dziejów Prus Królewskich*, które zostały wydane pośmiertnie w „Rocznikach TNT”. Po nim był Hieronim Derdowski (1852–1902), autor powiedzenia *Nie ma Kaszëb bez Poloni a bez Kaszëb Polsci*. Najmłodszy w tym gronie był dr Aleksander Majkowski (1876–1938). Z wykształcenia również lekarz, w swojej działalności społecznej zajmował się historią i kulturą kaszubską. Był wydawcą czasopisma „Gryf” a także założycielem Towarzystwa Młodokaszubów i autorem pierwszej *Historii Kaszubów* wydanej w Gdyni w 1938 roku, w dwa miesiące po jego śmierci. Równoległe z nim działało małżeństwo Teodora i Izidor Gulgowscy, którzy stworzyli pierwszy na ziemiach polskich działający do dzisiaj Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach.

Obok wymienionych powyżej byli również działacze, którzy nie posiadali tak znakomitego wykształcenia. Ale pracowali wśród społeczności kaszubskiej. Niejako pomnikowym przykładem może tu być Antoni Abraham – „Król Kaszubów”, jak go nazywano. Został on m.in. wysłany do Wersalu na konferencję pokojową w celu przedstawienia bezpośrednich argumentów przemawiających za polskością Kaszub i przyłączeniem tych terenów do Rzeczypospolitej. Legenda głosi, że stojąc przed Lloyd George’em, by podkreślić wagę przedstawionych przez siebie argumentów, „wałnął pięścią w stół”.

Przez wiele lat opracowanie dr. A. Majkowskiego było jedynym, jakie znajdowało się w bardzo wąskim obiegu czytelnicy. Dopiero w wieku XXI ukazała się kolejna praca na ten temat. Jej autorem jest prof. Józef Borzyszkowski. W roku 2011 w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim przy współpracy Instytutu Kaszubskiego wydał *Historię Kaszubów – Historiö Kaszëbów*. Na 311 stronach autor zawarł podstawowe informacje z zakresu literatury, kultury materialnej i życia społecznego. Opracowanie to w założeniu autora ma charakter popularnonaukowy. Zostało ono oparte na dotychczasowych osiągnięciach naukowo-badawczych tego tematu. Oprócz literatury przedmiotu wykorzystał liczne urzędowe źródła drukowane oraz wspomnienia i pamiętniki.

Wypada w tym miejscu zwrócić też uwagę na dwie produkcje filmowe (fabularne), które nawiązują do trudnej, szczególnie w wieku XIX i na początku XX, historii Kaszubów. Pierwszy z filmów – *Kaszëbë* – miał premierę w 1971 roku. Jego reżyser Ryszard Ber był również autorem scenariusza. Dialogi do tego filmu pisał poeta i pisarz dwóch języków – kaszubskiego i polskiego Jan Piepka – Staszków Jan (1926–2011). Jest to filmowa ballada o tragicznym losie młodej dziewczyny z nadbałtyckiej osady rybackiej. Tragicznym, bo morze zabiera jej ukochanego – rybaka. I jak to w losie tych kobiet – czeka... I morze jakby odpłaca jej wierność. Dziewczyna ratuje Eryka, rozbitka ze szwedzkiego kutra, otrzymując ponownie nadzieję na miłość. Niestety tu wkraczają ludzie – Niemcy. Jeden z nich narzuca się dziewczynie. W jej obronie staje Eryk, który zabija Niemca, przez co musi uciekać. I znów los dziewczyny – wytrwałe oczekiwanie.

Drugi film to jedna z najnowszych, bo z roku 2018, produkcja kinematografii – *Kamerdyner* Filipa Bajona. Na przykładzie jednego pokolenia żyjącego na swojej Rodno Zemìa (Ziemia Ojczysta), ale w otoczeniu społeczności niemieckiej. To współżycie obfitowało w różne sytuacje. Jest tu miejsce na miłość, ale i na nienawiść. Jest miejsce na niezłomne postawy patriotyzmu Kaszubów, ale również i Niemców, którzy w wyniku ustaleń z Wersa-

lu nie do końca godzą się z nową rzeczywistością. Jest też euforia związana z budową Gdyni. A potem przychodzi noc okupacyjna z całą grozą spotęgowaną przez włączenie tych terenów do III Rzeszy. To tutaj rozgrywa się krwawa pomorska jesień – pierwsze egzekucje masowe (od października 1939 r.) m.in. w Piaśnicy, Szpęgawsku, Kocborowie; to również funkcjonowanie (od 2 IX 1939 r.) KL Stutthof. To również kaszubski ruch oporu – „Gryf Pomorski” i w końcu tzw. wyzwolenie.

Oba obrazy są oczywiście opowieścią filmową opartą na tzw. *licentia poetica*, ale osadzoną w realiach historii tego regionu. A oto jak o swojej produkcji mówi sam reżyser, Filip Bajon: „Można powiedzieć, że to polska miłość w czasach zarazy, trawestując Marqueza. Zakazane uczucie, piękne krajobrazy, wielkie majątki, skonfliktowani ludzie i ich losy. Wielka historia w tle”.

W chwili obecnej każdy, kto jest zainteresowany problematyką historii ziemi kaszubskiej i mieszkających tu Kaszubów, otrzymuje publikację, która po raz pierwszy w tak kompleksowy sposób prezentuje zarówno historię, jak i kulturę materialną. Przygotowana publikacja obejmuje czasy od średniowiecza do końca XX wieku. Opracowanie opublikowane w 5 tomach to dzieło czterech autorów: Gerarda Labudy, Józefa Borzyszkowskiego, Cezarego Obracht-Prondzyńskiego oraz Zygmunta Szultki.

Autorem tomu I jest wielce zasłużony dla historii Pomorza mediewista prof. Gerard Labuda. W swoim opracowaniu umiejscawia społeczność kaszubską w miejscu, czyli na Pomorzu, i czasie, czyli wiekach średnich. W wywodzie historycznym podjął próbę znalezienia odpowiedzi na fundamentalne pytanie: Jaka jest geneza kaszubskich mieszkańców Pomorza?

Wydany w dwóch częściach tom III przygotował wspomniany już powyżej prof. Józef Borzyszkowski. Jego zainteresowania naukowe obejmują wiek XIX. Obszerność zagadnień tego czasu, ich różnorodność wymogła na autorze i wydawnictwie podział na dwie części. Część pierwsza, czyli *Kaszubi i Pomorze na drodze do kapitalizmu i społeczeństwa obywatelskiego*, obejmuje lata 1815–1870. Historia ta została pokazana na szerokim tle wydarzeń, jakie toczyły się w ówczesnym państwie pruskim. Nie zabrakło takich kwestii jak uwłaszczenie i równoległe z nim budzenie się świadomości narodowej w wymiarze lokalnym i nie tylko. I tutaj warto przypomnieć dr. Florianą Ceynowę, o którym była mowa już na wstępie. Ale jest to również czas Wiosny Ludów 1848 roku oraz powstania styczniowego 1863 r.

Druga część tego tomu nosi znamienity tytuł *W Cesarstwie Niemieckim oraz za wielką wodą na emigracji*. Zjednoczenie Niemiec i odrodzenie się Cesarstwa Niemieckiego stworzyło zupełnie nową rzeczywistość. Wówczas

rodzi się Kulturkampf, nasila się proces emigracji do Ameryki, z którą związany jest kolejny działacz kaszubski Hieronim Derdowski. Ale to również tendencje odradzania się ruchu kaszubskiego z Towarzystwem Młodokaszubów dr. Aleksandra Majkowskiego na czele. Nie bez znaczenia dla tego procesu była I wojna światowa i udział w niej Kaszubów. A tuż po jej zakończeniu aktywna postawa na rzecz przyłączenie ich „małej ojczyzny” do tej wielkiej, odradzającej się Rzeczypospolitej.

Ten sam autor przygotował również tom IV obejmujący dwa kolejne okresy historyczne. Pierwszy to lata 1920–1939, czyli czasy II Rzeczypospolitej. I choć to lata upragnionej, wywalczonej i odzyskanej niepodległości, nie do końca były one spełnieniem wizji, jaką Kaszubi wiązali z Niepodległością. Drugi okres historyczny to lata okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Bez żadnego nadużycia można tu powiedzieć, że społeczność kaszubska, a wraz z nią pomorska zapłaciła ogromną daninę krwi. Wystarczy wspomnieć o tzw. krwawej pomorskiej jesieni. Od końca października 1939 r. do kwietnia 1940 r. wykonywano masowe egzekucje w Piaśnicy i wielu innych miejscach regionu. Już w drugim dniu wojny w Sztutowie „uruchomiono” obóz koncentracyjny – KL Stutthof – do którego kierowano wielu Polaków, Pomorzan i Kaszubów. Trzeba tu podkreślić, że terror ten nie złamał ducha kaszubskiego. Mając na uwadze fakt włączenia tego terenu do III Rzeszy, pamiętajmy, że działał tutaj dobrze zorganizowany ruch oporu – „Gryf Pomorski”. I o tym również napisał prof. J. Borzyszkowski.

Historia tego regionu nie byłaby kompletna bez omówienia minionych lat powojennych. Tym zagadnieniem zajął się dr hab. Cezary Obracht-Prondużyński w przygotowanym przez siebie tomie V. Opracowanie podzielił na 4 dekady. Zaczął od pierwszej, czyli od końca wojny po kres stalinizmu, a więc do przełomu październikowego 1956. Był to okres niezwykle skomplikowany. Bo trudne wyzwolenie przyniosło również napływ ludności „obcej”, szczególnie z byłych kresów wschodnich. Lata po 1956 roku dla całego kraju, a więc i dla regionu kaszubskiego – to czas początkowej odwilży, po której nastąpiła tzw. mała stabilizacja, zwana też siermiężnym socjalizmem. Kolejna dekada, rozpoczęta wydarzeniami właśnie na Wybrzeżu, w Stoczni Gdańskiej i innych zakładach, gdzie pracowało wielu Kaszubów, przynosiła wraz ze zmianą kierownictwa państwa nowe nadzieje społeczne. Ale po początkowym zachłyśnięciu się nowym nastąpił czas rozczarowań. I znów trójmiejskie zakłady pracy, których załogi stanowiło pokolenie ludzi po części wywodzących się z rodzin kaszubskich, doprowadziły do kolejnej zmiany w państwie. Lecz po „karnawale Solidarności” nastąpiła „zima stanu wojennego” i długie dochodzenie do przemian ustrojowych. Jak w tym ty-

glu historycznym znajdowała się społeczność kaszubska?... O tym właśnie można przeczytać w tomie V.

Uważny czytelnik zauważy zapewne, że w powyższym omówieniu widnieje luka. Brakuje powiem opracowania czasów nowożytnych, a więc epoki pomiędzy średniowieczem a wiekiem XIX. Ten okres ma zostać przedstawiony w tomie II, którego autorem jest prof. Zygmunt Szultka. Ma on się ukazać – na co wydawcy mają nadzieję – w roku 2021.

Tak obszerna monografia, opisująca historię społeczności kaszubskiej na przestrzeni tysiącletnich dziejów narodu polskiego, nie mogłaby powstać bez wsparcia finansowego ze strony państwa. W tym przypadku stroną wspierającą przedsięwzięcie był Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – 2013. Również od strony instytucjonalnej ciężar tegoż został rozłożony na kilka instytucji. Oczywiście głównym sprawcą tego wydarzenia edytorskiego jest Instytut Kaszubski. Działania wsparł również Uniwersytet Gdański w osobie Dziekana Wydziału Historycznego oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego – w przypadku tomu I. Współwydawcą tego tomu jest również Polska Akademia Umiejętności. W wydaniu tomu V współuczestniczyło również Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie.

Tak obszerna monografia historyczna regionu Kaszub i jego mieszkańców stanowi niezwykle ważne przedsięwzięcie naukowo-badawcze i edytorskie. Ale nie tylko. Stanowi ono bardzo istotną publikację z punktu widzenia świadomości tej społeczności lokalnej, a także całego narodu polskiego – czym są Kaszuby i kim są Kaszubi. Dlatego ze zdumieniem, a może nawet niepokojem należy przyjąć informację, że pierwsza edycja ukazała się w nakładzie zaledwie... 500 egzemplarzy. Jak zatem ma ona dotrzeć do odbiorców? Siłą rzeczy ten nakład musiał rozejść się błyskawicznie. Szkoda wysiłku autorów i wydawców, iż ograniczony został dostęp do tej tak potrzebnej i niezwykle pożytecznej lektury. Przy tak monumentalnym wydawnictwie, biorąc pod uwagę potrzeby czytelnicze, można było nakład zwielokrotnić. Wystarczyło mieć na uwadze liczbę bibliotek i szkół, do których powinno – i to nie tylko na Pomorzu – to dzieło trafić, by potrzeby są znacznie większe. Dlatego trzymajmy wydawcę za słowo, że ten nakład zostanie zwielokrotniony. CZEKAMY.

Andrzej Kotecki

Historia Kaszubów w dziejach Pomorza

T. I. Gerard Labuda: *Czasy średniowieczne*, Gdańsk 2020, ss. 541.

T. III. **Józef Borzyszkowski**: *W Królestwie Pruskim i Cesarstwie Niemieckim (1815–1920)*.

Cz. 1. *Kaszubi i Pomorze na drodze do kapitalizmu i społeczeństwa obywatelskiego (1815–1870)*, Gdańsk 2019, ss. 758.

Cz. 2. *W Cesarstwie Niemieckim oraz za Wielką Wodą na emigracji (1871–1920)*, Gdańsk 2019, ss. 791.

T. IV. **Józef Borzyszkowski**: *Kaszubi w II RP i w latach II wojny światowej (1920–1945)*, Gdańsk 2019, ss. 1142.

T. V. **Cezary Obracht-Prondzyński**: *Dzieje najnowsze (po 1945 r.)*, Gdańsk 2019, ss. 1095.